

Аманалиев У.О.

**САЛЫК УКУГУ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ УКУКТУН
БИР ТАРМАГЫ**

Аманалиев У.О.

**НАЛОГОВОЕ ПРАВО ОДНА ИЗ ОТРАСЛЕЙ ПРАВА
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

U.O. Amanaliev

**TAX LAW IS ONE OF THE BRANCHES OF LAW
THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 343/67. (575.2)

Автор макалада салык укугу өткөн кылымдын 90 жылдарына чейин каржы укуктук тармакта мамлекеттин киреше бөлүгүндө камтылган өзгөчө институт болгондугун белгилеген.

She authores that the legal basis of the tax sistem in the tax lau. Tax lau to the 90 – ies the right financiol direction was a special institution to the stale.

XX кылымдын аягындагы экономикабыздагы болуп өткөн өзгөрүүлөр каржы укугунун бир институту болуп эсептелген салык укугун өзүнчө укуктун тармагы кылып бөлүп карап, салык укугуна түп тамырынан бери жаңы укуктук түшүнүктөрдү киргизди.

Ушундан тартып укук илиминде салык укугу өзүнчө укуктун тармагы болуп келүүдө. Буга аргумент катары, анын өзүнүн укуктук жактан жөнгө салып туруучу предмети жана методу бар экендигинен, ошону менен бирге кодификациялык актысынын болушу менен тастыкталат.

Эгерде биз укуктун тармагы деп өзүнө тиешелүү болгон ыкмалардын негизинде кандайдыр бир коомдук мамилелерди жөнгө салып туруучу укуктук ченемдердин жыйындысын түшүнсөк. Ал эми, салык укугу бүгүнкү күндө укук тармагы катары ушундай негизги элементтерден турат.

Демек, салык укугу бул салык алуу тармагындагы мамилелерди жөнгө салып туруучу юридикалык нормалардын жыйындысы.

Ал эми салык укугунун предмети болуп Л. Вороновтун оюу боюнча салык чогултуу процессинде пайда болгон мамилелер эсептелет¹.

Мындай мамилелердин негизинде акча каражаттарынын фондусу түзүлөт (бюджет жана бюджеттен тышкаркы фондтор). Эгерде каржы укугунун предмети болуп акча каражаттарын фондусун түзүүдөгү, бөлүштүрүүдөгү жана аларды пайдалануудагы коомдук мамилелерди жөнгө салуучу укуктук нормалардын жыйындысы аталса. Ошону менен эле бирге каржы укугунун институту катары салык укугунун предмети болуп салыктарды алуу жолу аркылуу акча каражаттар фондусун түзүү

процессиндеги укуктук ченемдер менен жөнгө салынуучу мамилелер эсептелинет.

Бул аныктаманы жалпы жонунан тактаган О. Староверова мындай деген жыйынтыка келет: «Салык укугунун предмети болуп салыктарды жана жыйындарды аныктоодо жана алууда, ошону менен бирге салык мыйзамдарын бузган учурларда пайда болгон каржы укуктук жоопкерчилик тармагындагы укуктук мамилелер»².

Кыскасы мамлекет, бюджетке караштуу кирешелерди чогултуудагы негизги максаты жалпы экономикалык саясатты жөнгө салуу үчүн каржы каражаттарын чогултуу, аларды бөлүштүрүү жана кайрадан таратуу. Ал эми буга окшогон каражаттарды бөлүштүрүүлөр жана таратуулар салык мамилелерин түзгөн ченемдерди түзө албайт. Ошондуктан салык укугу салыктарды чогултууда жана жыйындарды алууда гана пайда болгон каржы укуктук мамилелерден турат.

Каржы каражат топтомун жыйноодо мамлекеттин мамлекеттик жана мамлекеттик эмес ишканалар, мекемелер, коомдук уюмдар, жарандар менен мамилесинде негизинен салык усулу колдонулат. Анын натыйжасында жогоруда аталган субъектилердин тапкан кирешесинин бир бөлүгү мыйзамда каралган мөөнөттө жана өлчөмдө сөзсүз бюджетке келип түшөт.

Азыркы салык укук илимин биздин эле өлкөдө эмес, дүйнөлүк юридикалык илимде да салык укугунун көп маанилүүлүгүн белгилөө менен бири-бирине байланыштуу болгонуна карабастан, анын ар башка түшүнүктөр менен айкындала тургандыгы айтылат. Атап айтканда, азыркы мезгилде салык укугу деп эң оболу төмөнкүлөрдү түшүнүүгө болот.

Биринчиден, салык укук жөнүндө илим, окуу, башкача айтканда салык укугу тууралуу категориялардын, тыянактардын жана ой жүгүртүүлөрдүн, алар жөнүндөгү билимдердин тутуму;

Экинчиден, «салык укук» термини менен аталыштагы окуу сабагын, Кыргыз

¹ Воронова Л. Налоговое право и налоговые правоотношения: Советское финансовое право: Учебник. М., 1987. с. 251-252.

² Староверова О.В. Налоговое право. Закон и право. М., 2001. с.3-7.

Республикасынын салык тармагындагы укуктук көрүнүштөр жөнүндөгү маалыматтар ээлейт.

Жогорудагы көрсөтүлгөндөр салык укугунун өзгөчөлүгүн аныктайт жана ал Кыргыз Республикасынын укук системасындагы бирден бир тармак экендигин белгилейт.

Атап айтсак **салык укугу салык салуу чөйрөсүндөгү коомдук мамилелерди жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын укук системасынын бир тармагы болуп эсептелет.** Башкача айтканда салык жыйноо жана башка милдеттүү төлөмдөрдү ишке ашыра турган, баардык деңгээлдеги мамлекеттик бийлик менен жергиликтүү өзүн-өзү башкаруунун салык иштерин жөнгө салуу жана көзөмөлдөө органдарынын ишин уюштура турган мамиле.

Салык укугу салык боюнча коомдук мамилелерин багыттап, мамлекет менен коомдун кызыкчылыгына төп келүүчү жыйынтыктуу мүнөз берет.

Салык укугу аткаруу бийлик өкүлдөрүнүн салык боюнча өз милдетин аткаруу мамилелерин жөнгө салууга, дагы тагыраак айтсак, юридикалык жактан ыйгарым укуктуу бийлигин колдонууга көмөк көрсөтөт. Мындай ыйгарым укуксуз салык органдары аткаруу бийлигинин субъекти катары катыша албайт, башкаруу милдетин өтөй албайт.

Ар бир укук тармагынын предмети, мааниси, маңызы жана мазмуну алардын өзүнө гана тиешелүү болгон ыкмалар менен жөнгө салынат. Мындай сапаттарды укук тармагынын методу деп атайбыз.

Метод деген түшүнүк өзүнө методологияны жана таануу методикасын камтыйт. Методология өзүнүн тутумуна малекеттеги салык саясатын жүргүзүүдөгү маанисин, маңызын изилдөөгө жана мыйзам ченемдүү таанууларды колдонууга мүмкүндүк берүүчү диалектикалык жана тарыхый материализмдин категорияларын камтыйт. Диалектикалык материализм – бул өнүгүүнүн булагы катары карама-каршылыктардын биримдиги жана кагылышуусу, материянын сандык жана сапаттык жактан, жалпы өз ара аракеттенүүсү, кубулуштун жана түшүнүктүн мазмуну жана түрлөрү, объективдүүлүк жана субъективдүүлүк, мүмкүндүк жана башка детерминациянын түрлөрү жөнүндөгү окуу. Мисалы, салык төлөчүү өз убагында тиешелүү салыкты төлөп бербесе, анда мындай зыяндуулуктун натыйжасында болгон байланыш жана башка фактылар изилдөөдө детерминация жөнүндөгү окууларды колдонуу менен аныкталат.

Тарыхый материализмдин мыйзамдары коомдун өнүгүү тенденцияларын таанууда, социалдык-экономикалык базис менен ушул формациядагы саясий, укуктук, рухий надстройкалар, коомдун социалдык түзүмү менен өз ара аракеттенүүсүн ачып көрсөтөт. Мисалы, сунуштун жана суроо-талаптын, ошондой эле ийкемдүүлүктүн түшүнүктөрүн пайдалануу менен акциздик салыкты ким төлөй тургандыгын аныктоо болот. Өндүрүүчүлөр салыктын теңин өтө жогорку баалар түрүндө

керектөөчүлөрдүн моюнуна артса, салыктын оорчулугунун экинчи теңин өзүлөрү көтөрөт.

Кыскасы салык укугунун методикасы өзүнө тиешелүү болгон кубулуштарды жана түшүнүктөрдү изилдөөдөгү ыкмалар менен каражаттарды камтыйт.

Өзүнүн эмгектеринде россиялык окумуштуу С.С. Алексеев укуктук жөнгө салуу методдоруна олуттуу көңүл буруп, ал «татаал, көп кырдуу укуктук көрүнүш болгон ар бир тармактык метод укуктук жөнгө салуунун ыкмалары менен каражаттарынын өзгөчөлүү комплексинен турат жана коомдук мамилелердин тийиштүү тобу-укуктук жөнгө салуунун предмети менен тыгыз байланышкан»³ деп белгилеп кеткен.

Салык укуктук ченемдер жөнгө салуучу чөйрөгө кирген коомдук мамилелердин өзгөчөлүгү салык укугун жөнгө салып туруучу методдорунун өзгөчөлүктөрүн шарттайт.

Коомдук мамилелерди жөнгө салууда алардын мүнөзүнө жараша укук теориясында диспозитивдик жана императивдик методдор бөлүнүп каралган.

Тараптардын коомдук мамилелеринин тендигине багытталган укуктук жөнгө салуу диспозитивдик метод деп аталат. Ал эреже катары жеке укук тармактары тарабынан жөнгө салынуучу мамилелерди регламенттештирүү үчүн колдонулат.

Салык укугунун негизги методу болуп императивдик метод эсептелинет. Себеби салык укугундагы катышуучулардын бири дайыма юридикалык –бийлик ыйгарым укуктары берилген жана бирине милдеттүү түрдөгү мүлктүк мамиле каралган. Императивдик жөнгө салуу методу катышуучулардын теңдиктүү эмес мамилелерине жана тараптардын биринин юридикалык бийликтин эркин билдирүүсүнүн бир тараптуулугуна эсептелген. Ошол эле учурда салык укуктук мамилелер дайыма эле «бийлик-милдеттүүлүк, баш ийүү» мамилелери эмес. Мисалы, ишкана салык мыйзамында көрсөтүлгөн ченемдерди пайдалануу менен бирге тиешелүү ыйгарым укуктуу органга арыз аркылуу кайрылуу менен салык жеңилдиктерин сурай алат. Демек салык укуктук жөнгө салуу механизмде катышуучулар диспозитивдик элементтерди пайдалануу мүмкүнчүлүгүнө дагы ээ боло алышат.

Мына ошентип, салык укук предметине кирген мамилелерди жөнгө салуу үчүн кээде диспозитивдик элементтер менен толукталган императивдик жөнгө салуу методу пайдаланылат.

Жыйынтыктап айтканда салык укугунун предметин түзгөн коомдук мамилелер төмөндөгүй болгон бир нече группалардан түзүлөт:

- салыктарды аныктоодо пайда болгон укуктук мамилелер;
- салыктарды киргизүүдөгү мамилелер;
- салыктарды жыйноодогу мамилелер;
- салык көзөмөлдөрүн жүргүзүү мезгилиндеги пайда болгон мамилелер;

³ Алексеев С.С. Теория права. – М., 1995. -с.156-157.

- салык кызмат органдарынын чечимдерине, алардын кызмат адамдарынын иш-аракетине же аракетсиздигине даттануу мезгилинде пайда болгон мамилелер;

- салык укук бузуулары үчүн жоопкерчиликке тартуу учурунда пайда болгон мамилелер.

Демек, мындай коомдук мамилелердин жыйындысы мамлекетибиздеги салык саясатын ишке ашырууда да абдан маанилүү.

Адабияттар:

1. Алексеев С.С. Теория права. – М., 1995. -с.156-157.

2. Воронова Л. Налоговое право и налоговые правоотношения: Советское финансовое право: Учебник. М., 1987. с. 251-252.

3. Грибанов В.П. Основные тенденции развития советского обязательственного права. // Государство и право. – 1998. - №10

4. Зрелов А.П. Налоговая политика в условиях международного финансового кризиса. – М.: ЭкОонис, 2010. С.53.4.

5. Староверова О.В. Налоговое право. Закон и право. М., 2001. с.3-7.

6. Карасева, М. В. Финансовое правоотношение / М. В. Карасева. – М. : НОРМА, 2001. 288 с.

Рецензент: д.ю.н., профессор Арабаев Ч.И.
